

HALKBİLİMİ
ARAŐTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

ULUSLARARASI
UHAD

Uluslararası Halkbilimi
Araştırmaları Dergisi

Sayı 5, Yıl 2020 | Issue 5, Year 2020

Geliş Tarihi: 25.06.2020 Kabul Tarihi: 30.11.2020 Entry Date: 25.06.2020 Accepted: 30.10.2020

İSAHANLI, H. ve GAZANFARGIZI AYNUR (2020). “Dedikodu Halkbilim Türü Müdür?”, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.5, s.127-146.

DEDİKODU HALKBİLİM TÜRÜ MÜDÜR?

Is Gossip a Folkloric Genre?

Hamlet İSAHANLI*

Aynur GAZANFARGIZI**

Özet

Dedikodu kötü davranış olarak bilinmesine, her fırsatta kötülenmesine rağmen günlük sohbetlerimizin ana teması olmaya devam etmektedir. Halk arasında “bana başkasını anlatan başkasını da bana anlatır” şeklinde deyim yaygındır. Azerbaycan şairi Süleyman Rüstem’in meşhur “Menden sene, ey gül, ne deyirlerse, inanma/ Senden de gelib günde Süleymana deyirler” dizeleri de sanki bu deyimi destekler niteliktedir. Dedikodu halk arasında her zaman güncel olsa da hakkında bilimsel çalışma sayısı oldukça azdır.

Halkbilim türleri içinde manilerle, masal ve halk hikayeleri ile, hatta atasözü ve deyimlerle kıyaslayınca dedikodular daha geniş yayılmıştır. Gördüğümüz her olay, her nesnenin adeta dedikodusu yapılır. Dedikodu korkusu insanı dikkatli olmaya sevkeder. Bu yüzden de bazen hatta dedikodu yapanların kendileri bile başkaları tarafından tartışılırken ciddi rahatsızlık duyar ve davranışlarına dikkat etmeye başlar.

Anahtar kelimeler: dedikodu, halkbilim türü, nyuslor, interpretasyon, metinler, araştırma,

Abstract

Despite gossip is always criticized we use it in our talk and sociability. There is a famous saying among the people that “if you discuss someone with me, then it means that you discuss me with someone as well”. Famous poem of Suleiman Rustam that “Don’t beleive, my love, the things is talked about me to you/Because every time is talking about you to me as well” supports this saying. Despite gossip is urgent among the people, it doesn’t encountered any wide and serious scientific/halkbilimic research about it.

Gossip spreads widely compared to bayaties (is a short and ancient Azeri *folk* poetry containing four lines with seven syllable in each and with rhyme aaba), tales and sagas, even proverb and sayings. Every event, thing is discussed and despite, this discussion is made officially, scientifically, gossip is famous forever. Fear of gossip make people to be attentively. That’s why even gossipers carry anxiety and begin to pay attention to their behavior.

Key words: gossip, folkloric genre, newslore, interpretation, texts, research

* Prof.Dr. Hazar Üniversitesi Mütvevllit Heyeti Başkanı, Bakü. hamlet@khazar.org

** Doç.Dr. Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyatlar Departmanı çalışanı, Bakü. ORCID ID: 0000-0003-1415-2518; aynurqezferqizi@yahoo.com

Giriş

Dedikodu ister şehirde, ister köyde, ister sosyete camiasında, ister sıradan insanlar arasında, politik toplumsal ortamlarda, hatta resmi kurumlarda yaygın olsun, onun hakkında teorik genelleştirilmiş fikirlere az rastalanmaktadır. Gıybet veya dedikodunun insan toplumunun, dilin, iletişimin yaşı kadar ömrü olduğunu söyleyebiliriz. İngilizce gıybet anlamını veren “gossip” sözünün etimolojik kökeni ilgi çekicidir. “Godsibb”, “godparent”, iki sözün birleşiminden (god+sib) oluşmuş ve eski çağ İngilizcesinde yakın arkadaşlığı, özellikle kadınların arkadaşlıklarını belirtmek için kullanılmıştır (URL-1:).

Gıybet sözünün Rusca karşılığı “сплетни” sözü ise *слухи*, yani “duyularak etrafa yayılan bilgi” anlamındadır (Gorbatov, 2005:109). Bunun yanı sıra, “сплетни” sözünün bir de *сплести, плести, сеть, веревка, плетение* gibi, “слух” sözünün ise *пересуды, толки* gibi anlamları da mevcuttur. Bu sözlerin birinin diğerinden türediğini kabul etmemek mümkün değildir.

Türçede “gıybet” sözü Arapça’daki *ğiyāb* غيباب sözüdür (Klassik Azerbaycan, 2005:369). Anlamı kaybolma, yok olma, meydana olmamadır (Orucov, 1966:459). İhtimalen, söz önce dedikodu şeklinde olmamış aynı anlamı taşımamış daha çok kaybolma şeklinde kullanılmıştır. Örneğin, Füzuli’nin (2005: 14) meşhur: “Ol gün ki, yok idi mende kudret, / Kıldın mene gıybetimde reğbet.” beytinde olmalıdır. Zamanla, söz “olmayan, kaybolmuş sohbeti yapmak” anlamını taşımış ve günümüzdeki “görev”ini icra etmeye başlamıştır. Dedikodu ifadesi “gıybet”tin aksine Türkçe «dedi» sözünün anlamı günümüzde anlaşılır. Birleşimin ikinci kısmındaki «kodu» sözünün birinci kısmı “go” çeşitli varyasyonlarda (gu//gud//gıd) eski çağda «de» (söylemek) anlamında söz olarak kullanılmış. «Kitab-ı Dede korkut» destanının sonunda yazılmış sözlükte «gu gılmak» veya «laf taşımak» şeklinde açıklanmıştır. Yani bu yazılı abidemizde aynı tipli cümlelerde kullanılan «gu» ve «haber» sözlerinin eş anlamlılığı kesindir: «Evvel yigirmisi vardı Dirse hana bu haberi getirdi». «Ol namerdlerin yigirmisi dahii çıka geldi ve bir gu onlar dahii getirdiler» (Meherremli, 2018: 154). Burada küçük bir not düşelim ki Gulu Meherremli’nin “gu” şeklinde yazdığı ifade Kitabı Dede Korkut Ansiklopedisinde “guv” şeklinde verilmiştir (KDKE, 2000:21). Haber anlamındaki “guv/gu”, aynı anlamdaki “de” ile birlikte fiil şeklinde kullanılırken “dedi” ve “gudu” şekli almışlar. Böylelikle, “dedi” ve “gudu” sözlerinin birlikte kullanılmaya başladığını ve “dedi-gudu” ve fonetik değişim sonucunda zamanla dar ünlünün geniş ünlünün yerine geçtiğini, kafiyeli “dedikodu” şeklini aldığını ihtimal edebiliriz. “Gu/guv” ifadesinin yerini zamanla diğer söz almışsa bile halk arasında ve

arkaik hali ile dilimizdeki varlığını sürdürmekte; Meşhur “Gu deyende gulag tutulur”¹ atasözünü örnek gösterebiliriz.

Dedikodunun tür kabul edilme konusu halkbilimşinaslıkta pek rastlanmayan bir durumdur. Oysa ki tür meselesi edebiyatçıların her zaman dikkate aldıkları konu olmuştur. Bu yüzden de türe verilmiş betimlemeler de çeşitlidir. Aziz Mirahmedov, tür denildiği zaman sanatçının olaylara tepkisini ve eserde tekrarlanan kompozisyon kuruluşunun kastedildiğini gösterir (Mirehmedov,1998: 87). Rus “Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü”nde ise türün sıkça edebi tür ile belirlendiği ve geniş anlamda tür denildiği zaman en büyük gruplaşmaların kastedildiği gösterilir (Literaturnıy, 1987: 106).

Geniş anlamda edebi tür içerik ve özellik, şekil (teknik) veya hacim ile belirlenir. Örneğin, nazım ve düzyazı biribirinde şekil, facia ve trajedi, tema ve özellik; hikaye ve roman ise hacim, aynı zamanda tekmerkezli veya çokmerkezli olmak açısından seçilirler. Türler birbirinden tecrit edilmemiş olur, birbiri ile kesişebilir, bir eserde eş zamanda birkaç tür kullanılabilir.

Derslik ve ansiklopedilerde tür hakkında konuşulsa da sınırların nasıl belirlenmesi, metnin nasıl hangi türe ait edilmesi gerektiği meselesi açıkça gösterilmemiştir. Derrida (2008: 60) ise “Türün Kuralları” makalesinde net bir türün oluşum kurallarından bahseder ve türün belirlenmesindeki prensipleri açıklar. Araştırmacı tür anlayışını, normatif, sınırları belirleyen “kurallar mecmusu”na benzetir.

Halkbilimde tür olarak belirlenmiş ve kabul edilmiş fıkra, rivayet, deyim aslında büyük ihtimal dedikodunun esasında şekillenmiş ve zamanla yeni şekilleri oluşmuştur. Derrida’nın da dediği üzere, bir metin sadece bir türü barındırmaz. Tek türe ait ettiğimiz metinlerin oluşum tarihi incelendiği zaman birden fazla türden türediğini görmemiz mümkün. Örneğin, Nasreddin Hoca’nın meşhur “Camaatın ağzını bağlamag/İnsanların ağzını kapatmak” fıkrası dedikodu esasında oluşmuş metindir Yine de halkbilimimizde geniş yayılmış “Saman düştü zaman öldü” masalı da aynı şekilde dedikodu mahiyeti güder. J.Todorov türün bir nevi türlerarası etkiden oluştuğunu gösterir. “Türler kendilerinden önceki türlerden yararlanarak “ters çevirme” (*inversion*), “yerine geçme” (*displacement*) ve “birleştirme” (*combination*) metotları ile başka yeni türleri oluşturur. Yeni bir tür kendinden önceki diğer türler içinde oluşur. Önceki türler yeniden şekillenir ve yeni türü oluşturur” (Duff D., 2000b): 197). Yani, tür değişebilir ve değişerek farklı kıyafete, farklı kuruluşa sahip olabilir. Opacki, bu yeni şekli “hybridisation” (çaprazlaşma) olarak belirler (Duff, 2000(a): 132). İlginç olan şu ki yeni tür ait olduğu ananenin,

¹ Gu denince kulak sağır olurmuş

kültürün özelliğini taşımaktadır. Bu anlamda dedikoduların her toplumun karakteristik özelliğini taşıdığına altını çizebiliriz. Örneğin, bir toplum için iki bekar kişinin görüşmesi, el ele dolaşmaları dedikodu için sebep değilse de başka bir toplumda bu durum çok tuhaf karşılanabilir.

Yani şöyle diyelim ki tür ortak özelliklere malik, aynı yahut benzer (veya birbirine çok yakın) kalıp, ifade, içerik, şekil ve modelde yazılmış metinlerin gruplaşması demektir. Dedikodu metinleri uzun yıllar boyunca tür olarak öğrenilmemiştir. Oysaki Derrida'nın da dediği üzere türsüz metin olamaz (Derrida, 2008: 60). Belirtelim ki hiçbir halkbilim türü dedikodu kadar geniş ve yaygın değildir. Dedikodunun metni de başka türlerden rengarenk ve geniştir. Şekli pek değişmese de metnin içeriği her defasında değişir ve varyantlılığı da çoğalır. Bu yüzden de dedikodunun halkbilim türü kabul edilmesi doğrudur. Foucault'un da dediği üzere, türler statik (sabit) değil, dinamiktir (Duff, 2000(b): 232). Dedikoduda da başlangıç ve sonluk tahminen aynı kalsa da iç metin ve süje, içerik her seferinde değişir.

Dedikodu ağızdan ağıza geçerek, gelişerek, büyüyerek yayıldığı için, birinci şahıs anlatıldığı şekli ile kalmaz. Dedikoduya sebep olayları herkes kendi anladığı, idrak ettiği ve yansıtmak istediği şekle sokar. Bu yüzden de dedikoduyu net olarak kimin başlattığını belirlemek zorluk teşkil eder. Genellikle, “insanlar sosyal medyanın şekillenmesi, değiştirilmesi ve sömürülmesini gerçekleştirmek için dedikoduyu kullanırlar” (Foster, 2004). Gıybet toplumunda çok geniş yayılmış, aydınından, siyasetçisinden tutmuş dilencisine kadar toplumun tüm fertleri dedikodu yapar ve fakat bunun yapılma dereceleri farklıdır. Yani siyasetçinin dedikodusu siyaset meydanında siyasi kavram içererek yapılır. Pazarcının dedikodusu pazar meydanında bir az daha hafife indirgenerek yapılır. Siyasetçinin dedikodusu toplumu topluca etkilediği halde pazarcının dedikodusu şahısları ilgilendirir.

Dedikodu, gıybet resmîyette insanların hoşlanmadığı, genellikle kınama konusu olsa da isteklerimiz, irademiz doğrultusunda dünyaca yaygın olaydır. Yani dedikodu dayanıklıdır, onun dayandığı bilgi resmî, bilimsel şekilde inkar edilirse dahi unutulmaz, süslenerek, şişirilerek yayılmağa devam eder. Atasözü olarak ifade edersek *çamur at izi kalsın* olayını tam olarak yansıtır. Dedikodu fenomeni etrafında belirli psikolojik, felsefi araştırmalar yapılır. İster çok gelişmiş ülkelerde, isterse de az gelişmiş ülkelerde çağdaş halkbilim teorisinin ve günlük halkbilim metinlerinin öğrenilmesi ve araştırılması devam etmekte. Hatta “şehir halkbilimi” terimi de ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, dedikodunun halkbiliminde günümüze değin açıklamasını tam anlamıyla bulamadığının altını çizmemiz lazım.

Psikoloji ve sosyoloji uzmanları dedikoduyu toplumsal psikolojik ve sosyolojik olay olarak değerlendirirler. Burada toplumsal baskıyı da görmekteyiz. Dedikodu, genellikle toplum tarafından belirlenen standartların ve normların dışına çıkıldığında kendisine bir mecra bulur (Scott, 2014: 218) ve neyin yanlış olduğunu gözler önüne serer. Yapılmaması gerekeni anlatırken bir taraftan da ahlaki değerleri, ilgili normları ve genel bilgileri gösterirken dedikodunun yer aldığı kültürün zemini kurallarını da açığa çıkarır (Paine, 1967; Baumeister, 2004). Paine, dedikodunun grup üyeleri tarafından grubun bir emtiası olarak görüldüğünden dolayı dedikoduya katılmanın grubun bir parçası olma adına öneminden de bahseder (Paine 1967: 279'dan aktaran Cengiz, 2017:314).

Dedikodu şekil ve içerik açısından öğrenildiğinde, edebiyat, halkbilim fenomeni olarak karşımıza çıkar. Onu bu yönden de öğrenmek ilgi çekicidir.

Dedikodu yapan birisi haset, nefret, kin gibi güçlü duyguların etkisi ile sohbet arkadaşına üçüncü şahıs veya birkaç şahıs hakkında negatif konuşur. Burada esasen, birinin yüzüne karşı söylenmeyen sözler arkasından konuşulduğu zaman gıybet akti gerçekleşmiş olur. Bu bağlamda Vestacott'un tabirince dedikodunun psikolojik olarak altı rahatlatma şekli vardır:-insanların kötü duruma düşmelerinden alınan zevk, bilgiye sahip olma gücü, duyguların uyarılması (para, cinsel, vb.), katarsis, gizemi çözme ve öğrenmenin verdiği eğlenceli durum (Westacott, 2012: 86-91).

Maalesef, dedikodu metinleri günümüze değin sistemli şekilde derlenmemiştir. Bunun bir sebebi dedikoduya olan genel ve psikolojik açıdan negatif yaklaşım, diğer sebep de bu tür metinlerin özel, bağımsız değerlendirilmemesidir. Yani, dedikodu sohbetleri ve yazıları halkbilim metni olarak kabul edilmez. Oysa ister içerik ve köken, isterse mahiyet ve şekil açısından dedikodu halkbilim türü olmayı açıkca hakeder. Toplum dedikodusuz yaşayamaz. Dedikodu bilgi alışverişinin bir şeklidir, insan aldığı bilgiyi kafasında aydınlatır, çözer, süsler ve başkalarına verir.

Günümüzde dedikoduların en fazla yayıldığı yerler sosyal medyalar, medya, televizyon, kısmen de (örneğin, Türkiye'de) basındır. DiFonzo vd. (2007b: 25)'nin tabirince dedikodu:“sosyal ağ formasyonu, değişim ve devam ettirme bağlamından ortaya çıkan ve aynı zamanda eğlence, grup uyumunu sağlama, tesis etme, grup değerlerindeki değişimi ve korumayı sağlayan, grup güç yapısını ve grup üyeliğini sağlayan bir dizi temel sosyal ağ işlevlerini yerine getiren bireyler hakkındaki değerlendirmeci sosyal konuşma”dır. Genellikle dedikodunun hedefindekiler politikacılar, sanatçılar ve diğer ünlülerdir. Bunun psikolojik yönü aslında ünlüleri aşağılamak

ve basitleştirmektir. Fakat bu bizim araştırma konumuz olmadığı için konuyu fazla anlatmıyoruz.

Peki dedikoduya karşı ne yapmalıyız? Umursamamak, imaj zedeleyen dedikodu yerine imajı “kurtaracak” pozitif yönlü dedikodu yaymak, dedikodunun etkisini azaltmak için hayatı herkese açık yaşamalı ki ünlü hakkında daha az dedikodu yapılsın. Buna rağmen, dedikodunun negatif aurası insanları fazlaca yorduğu için zamanla buna karşı savunma ve karşıt eylem sistemini de kurmuşlar: “Pireyi deve yapıyorlar”, “kesek oturub daşın haline ağlayır²”, “Suyu bulandıranlar”, “Güneşte leke arayanlar”, “Akla karayı ayırt edemeyenler”, “Arkamdan konuşanlar bilsinler ki, ben onlardan bir adım öndeyim”, “Bazı insanlar yaşar, bazıları onu konuşmuş, ben yaşayan olmağa razıyım”, “Başkasının ne yaptığı ile ilgilenmektense, enerjimi kendi hayatımı güzelleştirmek için harcarım”, “Onlar konuşa dursun, ben hayatımı yaşıyorum” vs. Bu koruma mekanizması aslında bir nevi teselli niteliğindedir. Teselli edici başka bir felsefi fikir de mevcuttur: Büyük zekalar düşünceleri tartışır, orta zekalar olayları, düşük zekalar ise insanları...

Dedikodunun Sosyolojik Tarafı

Dedikodunun geniş yayılmasına ve benimsenilmesine sebep toplumun buna ortam oluşturmasıdır. Dedikodu özel hayatın toplumsallaştırılması aracıdır, sadece bilginin daha da ilginç olması için onun biraz da süslenmesi lazım. Bazı klasik dedikodu örnekleri/metinleri masal, fıkra, deyim, rivayet türlerinin örneği olarak gösterilir ve öğrenilir. Bazen toplum o kadar uydurma sohbeti doğruymuş gibi kabullenir ve inanır ki bu da ciddi anlamda gıybetin sosyal tarafını ortaya koymuş olur. Meşhur “Kadı’nın hamile kaldığı sene” fıkrası fikrimizi açıklamamamıza yardımcı olacaktır. Rivayette çapkın kadının, bir kadın tarafından tuzağa düşürülüp dedikodu sayesinde tüm şehre rezil edildiği anlatılmaktadır (Gazanferkızı, Rehile Gurbanova).

Bu fıkrada dedikodunun gücü nümayiş ettirilir, olayın aslında ne kadar imkansız olup olmadığı önemli değildir. Önemli olan bu sohbetin toplum içinde yayılması, dillerde gezmesi ve hakkında konuşulanı içinden çıkılamayacak hale getirmesidir.

Metnin ilginç olan diğer tarafı ise dedikoduya sebep olayın yine toplumdan biri tarafından uydurulmasıdır. Bu durumda konunun olağanüstülüğünün hiçbir önemi kalmaz.

² Odun oturmuş taşın haline ağlıyor

Pek çok durumlarda dedikodu yayıldıkça başlangıçtaki anlamından çok farklı şekil alır. Kadı'nın hamile kalmasının dedikodu şeklinde nasıl yayılıp, hangi etaplardan geçtiği verdiğimiz örnekte gösterilmese de olayın bu kısmı meşhur “Saman düştü, zaman öldü” masalına yansımıştır (Gedebey folklor, 2016: 241). Burada aslında dedikodunun toplumun ortak psikolojisinin mahsulü olması açıkca ortadadır.

Dedikoduya sebep olayın yayılmasında toplumun yardımı ve yataklığı olmazsa, konuşulan sohbeta topluca ilgi gösterilmezse sohbet de bu kadar derinleşmez. Demek ki, gıybetin sosyal tarafı aslında toplumun ilgisinden doğar. Pek çok durumlarda gıybetin yayılmasının esasında “Ateş olmayan yerden duman çıkmaz” deyiminin genetik kodlaşmamızda oynadığı rol de büyüktür. Bu yüzden de dedikodunun toplumun psikolojisini açığa çıkaran meşhur “Vermeden de verdi derler” rivayeti (URL-2.) örnek olacaktır.

Rivayette gelinen sonuç şu ki belki de kayıkcı hiçbir kadınla beraber olmamış, yahut belki de sadece tek biriyle beraber olmuştur. Fakat dedikodu sayesinde kayıkcının adı çıkmış ve herkes de buna inanmıştır. Bu durumda dedikodunun psikolojik boyutu ortaya çıkmaktadır.

Dedikodunun Psikolojik Boyutu

Dedikodunun psikolojik boyutundan bahsederken Gluckman'ın (1963) “dedikodu (hatta polemik) bir gubu daha büyük bir topluma dahil eder veya başka bir gruba karşı birleştirir” tespitinin yanı sıra, “insanlar dedikoduyu kullanarak gruptaki diğer şahıslar hakkında önemli sosyal bilgileri edinirler” tespitinin de muhakkak altını çizmemiz lazımdır. Çünkü dedikodu toplum içinde grupların karşılıklı iddialaşmaları sonucu ortaya çıkar. Bir grup dedikoduyu çıkarır, diğer grup buna inanır, üçüncü grup ise inkar eder. Dedikodu esasen yaratıcılık olayıdır. İnsanlar dedikoduyu mecburen yapmazlar, inansalar da, inanmasalar da çıkmış dedikodu hakkında fikir belirtmek ihtiyacı hissederler. Arkadaşının “aramızda kalsın” diye verdiği gıybeti bir taraftan dosta karşı manevi sadakat ile konuşmama duygusu oluşsa da diğer taraftan başka arkadaşların da bunu bilmesi gerektiği düşüncesi baskın olur. Gluckman da dedikoduyu şöyle kabullenmekte ki dedikodu toplumun bir bakıma bazı manevi değerlerinin korunmasında yardımcı olur (Gluckman, 1963: 308), bize sosyal ortamlara nasıl girmemiz ve orada nasıl davranmamız gerektiğini gösterir (Baumeister, Zhang ve Vohs, 2004; Noon ve Delbridge, 1993). Bir toplumun manevi değerlerinin neler olduğunu genellikle insanları birbiriyle kıyaslayarak anlamak mümkündür (Suls, 1977; Wert ve Salovey, 2004). Dedikodu bazen itibar edilerek verilmiş bir sırrın yayılmasından ortaya çıkar. Bu yüzden ki “söz ki, iki dudağın arasından çıktı, artık senin değildir”, “yerin de kulağı var” gibi deyimler mevcuttur. Psikolojik

olarak insan aldığı yeni bilgiyi içinde tutamaz, onu konuşmak için yollar arar. Yani kısacası, “İskender’in boynuzu var” haberi gizli kalamaz.

Bunun yanı sıra, dedikoduya inanıp, kınayanların da sayısı az değildir. Dedikodu yapanlar niye olayın gerçekten olduğuna inanırlar? Burada ana tema toplum içinde dedikoduya inanmayanların toplumsal etkiye maruz kalmaları, kınanmalarıdır. Toplum dedikoduya inanmayı, ona karşı koyanı da aynı durumun içine sokabilir. “*Soğan yememişse neden içi göyner ki?*” deyimini esas alarak o insan hakkında da dedikodu yapılabilir. Bu da çoğu zaman dedikoduyu toplumsallaştırır.

Dedikoduyu psikolojik yönden araştırmış Emrys Westacotta (2000: 65-90) “The ethics of gossiping” (Dedikodunun etiği)” makalesinde vurgular ki, hayvan, bilgisayar yahut insan olmayan hiçbir .ey hakkında gıybet yapmak mümkün değil. Gıybetin temelinde insan durmaktadır. Çünkü dedikodu yapanın maksadı diğer insanlar hakkındaki gizli bilginin ortaya çıkması, bazen süsleyerek, tahrif ederek, rezil ederek, ceza vermişçesine bilgiyi ortaya dökmektir. Pek çok durumda egonun etkisi de hissedilmektedir. Bu yüzdendir ki uydurulmuş dedikodular esasen net olmayan bilgi içerir, esas amacı alay etmek, aşağılamak, imaj zedelemek, otoriteyi sarsmak, kınamak yani, kısaca, hedefteki insanın itibarını sarsmak için yapılır. Rakibini, hakkında konuştuğu insanı yenerek kendini yüceltme çabaları ile refleksiv olarak dedikodu yapılır. Burada bilinçaltı yönlendiricidir. Bazen de sadece sohbet arkadaşını şaşırtmak veya rakibi aşağılamak, yahut kendini yüceltmek çabaları ile de dedikodu yapılır.

Dedikodu kasten uydurulmuş yalan esasında da çıkabilir. Burada vurgulamak isterdik ki yalan ve şer şamata aslında gerçeğin şişirilmiş ve anlamından çok daha öteye gitmiş halidir. Çünkü eğer dedikodunun temelinde gerçek olay yoksa, dedikodu olarak kabul edilmemelidir. Emrys Westacotta yalan ile dedikodu arasındaki farkı şöyle gösterir: “...elbette, yalan, bir anda yayılan ve herkesin ilgisini çeken dedikodu gibi değil. Çünkü yalanın maksadı şer şamata ise dedikodunun maksadı gerçek olayı yaymaktır” (Westacotta, 2000:65-90). Burada bir dipnot düşelim ki dedikodunun içinde yalan, şerşamata da vardır. Çünkü bazen gerçek bir olay o kadar çok şişirilir, süslenir ki ilkin mahiyetinden çıkmış olur ki aksi takdirde dedikodu olmaz, sadece bilgi, enformasyon alışverişi olurdu.

Önce gazetelerde, daha sonra dergi radyo ve özellikle televizyonlarda haberleri eğlenceli şekle sokmak – kendi kendiliğinde bu ilginç fikir giderek haberlerin dedikodu özelliği taşımasına yol açar. Toplumda kötü haber duymak isteği büyüktür, kötü haber sanki her zaman daha ilgi çekici olmuştur. Bu yüzden de kötü haberi bir daha etkili, daha derinden duyguları sömürerek vermeğe başlanır. Ajitasyonun şiddeti yükseldikçe insanlardaki bağımlılık seviyesi de yükselir.

Dedikodunun oluşmasındaki mühim sebeplerden biri de “sevilmeyen” haberleri izleyicinin veya dinleyicinin seveceği hale getirmek ve başkalarına vermektir. Dedikodunun başka bir kaynağı ise “bu konuyu ben başlattım ve şimdi herkes bunu konuşmakta” fenomenidir. Dedikodu sınırları aşar, durdurulamaz bir tepki seli başlar ve bu tepkiye sebep olan kişi gurur hissi ile kendi egosunu tatmin eder. Aslında dedikodunun oluşması ve yayılmasındaki en büyük sebebin de ego olduğu böylelikle anlaşılmaktadır.

Dedikoduyu oyun zamanı karşılıklı değişim açısından araştıran Sommerfeld, Krambeck, Semmann, Milinski elde edilmiş başarının daha sonraki oyunlar için dedikodu aracılığı ile verildiğini düşünürler. Yani, A noktası B noktasına C noktasının başarısını anlatır. B noktası A noktasının söyledikleri esasında C noktasına hayranlık hissi duyar ve çevresindekilere bu konuda bilgi yayar. Bu bilginin içinde “bunu siz de yapabilirsiniz” gibi hassas bilinçaltı mesajı verilir. Bu yüzden de toplumda karşılıklı değişimi araştıranlar dedikodunun ortak iletişim aracı olması gibi özelliğinden bahsetmişler (Dunbar RIM vd. 1997; Nowak MA vd, 1998; Panchanathan K vd. 2003; Nowak MA vd., 2005).

Tekamül psikolojisinde dedikoduyu yaşamak uğrunda savaşan insanların gruplaşma ihtiyacı, yüzüne karşı konuşamadıkları insanlara bilgi verip onlarla yakınlaşma çabası gibi izah ederler. Demek ki dedikodu toplumun psikolojisinin bir çeşit aynası hesap edilir. Çünkü dedikodunun bilgi olarak iletilmesi aslında insanları merakları açısından yakınlaştırır. Yani toplumdaki benzer psikolojik durumları açığa çıkarır.

Geleneksel Dedikodu

Eski zamanlarda düğün dernekler, yas merasimleri, yani insanların bir araya gelip günlük dedikoduların çıkması ve yayılması için en doğal ortamlardı. Burada müdahaleler, kınamalar, müzakerler için gerekli ortam olmuştur. Bu tür toplantılarda dedikodunun sebep olduğu kişinin ortama gelmesi veya bir şekilde isminin zikredilmesi ile eski dedikoduları hatırlanmanın yanı sıra, insanların davranış hal ve hatırlarının garip karşılanması, anlam verilmemesi ve standart toplum kurallarının dışına çıkması ile yeni dedikodular da üremeye başlar. Giyimi kuşama, konuşması beğenilmeyen kişiler hakkında şişirmeler, iftiralar da eklenerek gıybetin mecrası genişletilir. Şüphesiz ki dedikodunun objesi daha çok kadınlar olur. Hemcinsleri hakkında konuşmayı seven kadınlar, bilimsel araştırmalara göre de erkeklerden daha fazla gıybet, dedikodu ederler (URL-3). Türk toplum yapısında namus kavramı kadın bedeniyle ilişkili olarak düşünülmektedir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan dedikodular bazen çok tehlikeli olsa da dikkati en fazla çeken konudur. Hatırlatmamız gerekir ki bu dedikodu tarzı toplumda daha hızlı

yayılmaktadır. Meselenin diğer ilginç tarafı ise dedikoduyu çıkaranlar da çoğu zaman kadınlardan başkası değildir.

Dedikodunun çıkması için hakkında konuşulan, dinleyen ve konuşan tarafların belli olması için bazı karşılıklı ilişkilerin olması şarttır. Günlük dedikoduların yayılmasında ilişkilerin rolü şu şekildedir: a) akrabalık ilişkileri, b) komşuluk ilişkileri, c) sosyal ilişkiler, d) halkbilim metinleri, e) “edebi” metinler.

Dedikodunun kalıp ifadeleri

Dedikodu konuşulduğu zaman kadınların özel ifadeler kullandığı durumlar var³. Olay zamanı bu özel ifadeler kullanıldığı zaman sohbetin dedikodu mecrasını belirler. Bu tür kalıplar muhakeme, kınama mahiyetli ifadeler verilmiş ya da verilecek haberin merak şiddetini biraz da çoğaltır ve dinleyicisini iyice merakta bırakır. Boşanmış ya da başarısız evlilikler için kullanılan kalıp ifadeler şöyle: "aklı olsaydı o adama varmazdı", "aklı olsaydı o kızı almazdı", "aklı olsaydı ondan boşanmazdı" vs. Bununla da hakkında konuşulanların konuşanlar tarafından ciddi kınamaları için bir sebep ortaya çıkar. Diğer konularda kınama ifadelerine göz atalım: "aklı olsaydı o işi seçmezdi", "aklı olsaydı orada çalışmazdı", "aklı olsaydı o işten ayrılmazdı", "aklı olsaydı oraya gitmezdi", “akıl yoksa şans neylesin” vs. burada kalıp ifadenin olayı “aklı olsaydı” ile başlaması ve arzu zamirinin olumsuz bitmesi lazım, aksi takdirde gıybet akti gerçekleşmemiş kalır. Bunun yanısıra diğer ifadeler de kullanılır: “Menim ne derdime kalıb ki⁴”, “imanımı yandırammaram”, “ben dedikodu yapmayı sevmem, ama...” ve de Cehre garı⁵nın meşhur “menim ne derdime galıb, kim kiminle savaşıır, kim kiminle barışıır” ifadesi.

Mimikler

Dedikodu zamanı mimikler çok önemli. Sohbetin ne kadar ilginç olduğunu göstermek için dinleyen tüm dikkatini vererek dinlediğini hissettirmeli, şaşırdığı anda kaşlar kalkmalı veya çatılmalı, göz halkaları büyümeli, kınama ifadesi yüzde açıkca görünmeli, duyduklarından öğrendiğini, hayretlendiğini, sinirlendiğini belli etmek için kin nefret yüzde açıkca belirmelidir. Bunun yanı sıra, alay ediyormuş gibi gülmeler, sanki dedikodu yaptıklarını saklamaya çalışıyormuş gibi etrafı şüpheli süzmeler vs. de dedikodu mimikleri içine girer.

Jestler

³ Bu jestleri sadece kadınlarda gözlemledik. Maalesef ki, daha erkeklerde gözlem yapmadığımız için kadınları anlatmakla yetindik.

⁴ Azerbaycanca’dan çevirirsek anlam kaybı yaşanabileceği için orijinal halinde bıraktık.

⁵ Cehre kadın Azerbaycan’da Altı kızın birisi Peri tiyatrosunun meşhur dedikoducu imgesidir.

Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde dedikodunun jestleri de farklı olabilmektedir. Örneğin, Nahçıvan bölgesi sakinlerinden gıybetin tarafımızca belirlenmiş bazı jestleri ise şöyle: eller göğüse getirilir, sol el göğüste aşağıya doğru tutulur, sağ el ile sol el üstten tutacak şekilde dövülür ya da el yumruk halinde ağıza götürülür ve bu zaman “biyy aaazz”, “boy, booooyyyy, boy-boy-boy”⁶ gibi ifadeler kullanılır.

Yine Azerbaycan'ın Gedebe'y'e ait gıybet jestlerini şöyle ifade edebiliriz: sağ yahut sol elin parmakları ile sağ veya sol yanağa hafif tokat atar, tırnakları ile yüzünü çizer veya çizmiş gibi yapar (bu aslında dedikoduyu dinleyeninin aldığı haberdan etkilenmesi ile alakalıdır. Yani çok etkilenirse iz kalabilecek bir şekilde çizer, ama çok fazla etkilenmemişse çizmiş gibi yapılması yeterli) ya da elleri ile dizlerini döver ve bu zaman “Allah mene ölüm ver”, “Abırsızlar”, “Allah gelet eliyirem, Allah”⁷ kimi ifadeler kullanırlar;

Yine aldığı haberin dehşetini belirtmek için sağ veya sol eli ile Timüs bezinin üstüne hafif vurur ve “Boooyyy Allah mene ölüm ver” vs. ifadeler kullanılır.

Çağdaş Dedikodu – Newslore

Halkbiliminde mevcut “sözlü, sesli bilgiler çağdaş zamanda yeniden güncelleşmiş ve ikincil sözlü medeniyet dönemi”nde (Ong 2005:133) yenilenmiş ve internette “geleneksel dedikodu”nun yanı sıra, yeni “çağdaş dedikodu” şeklini almıştır. DiFonzo ve Bordia şehir veya çağdaş efsaneleri ‘çağdaş dünya hakkında sıra dışı komik yahut dehşet verici, olmuş yahut olacak olaylar hakkında konuşulmuş, çeşitli zaman ve yerlerde bulunmuş varyantlar ve manevi imlemeler içeren hikayeler’ olarak tanımlar (DiFonzo ve Bordia, 2007: 23). Şehir veya çağdaş efsaneler günümüzde *newslore* (nyuslor) olarak bilinmekte. Bu terim özellikle 11 Eylül olayından sonra Frank Russelin “When the going gets tough, the tough go photoshopping: September 11 and the newslore of vengeance and victimization” adlı makalesi ile geniş yayılmaya başlar. Frank Russel (2011: 7) “newslore” terimini şöyle açıklar: Newslore “günlük olaylar hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadan sadece yorumda bulunmak ve bu yüzden anlaması zor halkbilim”den ibarettir. Newslore pek çok tür ile karşımıza çıkar: fıkralar, dijital alemde değiştirilmiş, üzerinde oynanılmış resimler, dezenformasyonlar medya için yapılmış açıklamalar, ofis dahili yazışmalar, şarkının ve şiirin parodisi, politik yahut ekonomik reklamlar, filmlerin gösterimi, karikatürler, çizgi filmler, canlı yayınlar, günümüz mit ve efsaneleri. Yani, “teknolojinin gelişimi, bilgisayar ve print malzemelerine kolay ulaşım aslında

⁶ Orijinalliğini bozmamak adına çevirmedi. Tam olarak ifade etmese de, anlamı şudur: yaaa, eyvah, eyvah eyvah vs.

⁷ Allah beni öldür, Tövbeler olsun vs.

sözlü kültürün gelişimine engel değil, aksine onun önceki dönemlerden daha hızlı ve etkili yayılmasını ve de çok sayıda yeni şekil ve modellerinin ortaya çıkmasını sağlar” (Guliyev 2018:23). Newslore için verimli ortamı ise medya sağlar. 20 sene öncesine kadar yazılı ve görsel medyada aldığımız haberler günlük yaşam zemininde tartışılmakta idi. Lakin son 20 senede artık bu haberler sosyal medyada ciddi anlamda tartışma ve muhakeme konusu olmanın yanı sıra, sosyal linç kampanyaları da başlatılmaktadır. Yani, aslında Erol Gülüm’ün de dediği üzere, “Siberuzam bağlamsal dinamikleri, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap veren yapısı, davranış ve deneyimi çerçeveleyebilme potansiyeli bakımından gün geçtikçe işlevsel, kavramsal ve biçimsel boyutlarıyla “üzerinde” veya “içinde” kültürel etkinliklerin gerçekleştirilebildiği bir mekânsal organizasyona dönüşmektedir.” (Gülüm 2018:130). Demek ki, internet dedikodusu bu sözlü edebiyat türünü hızlıca yazıya geçirmekte ve yayılmaktadır. Bu da dedikoduyu öğrenmenin araştırmanın önemini yine yeniden gözler önüne sermektedir.

Medyada dedikodu

Medyada karşılaştığımız dedikodu örnekleri “ünlüler”in hayatı ve politikacıların günlük davranışlarından ibarettir. Bir kısmının bilinmesinde internet ve televizyonların, magazin programlarının öncülük yaptığı gerekli veya gereksiz meşhurların hayatına olan ilgi o kadar çok yaygınlaşmış ki artık bu durum sıradanlaşmıştır. Sanki gerçekten de herkes bu veya diğer şekilde ünlülerin hayatları hakkında fikir belirtmek, muhakeme yapmak hakkına sahiptir.

İnsanlar politikacıların politik tavırlarının yanı sıra, onların özel hayatlarına patolojik merak göstermekle de ülke ehemiyetli politik olayları dedikodu ile bir anda değiştirebilirler. Bu durum özellikle demokratik ülkelerde daha çok dikkat çekmektedir. Örneğin, yakın geçmişte Türkiye Cumhuriyeti’nde dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın, özel kalem müdürü Nesrin Baytok’la birlikte olduğu seks görüntüleri (URL-4) paylaşarak mevkiinden alınmış ve yerine Kemal Kılıçdaroğlu getirilmişti. Bu durum ABD’de de yaşanmıştı. ABD başkanı Bill Clinton ve Monika Levinski (URL-5) hakkında veya günümüz başkanı Donald Trump’ın hakkında (URL-6) çıkan haberler buna örnektir. Burada hedef ünlüleri toplumsal kınamaya maruz bırakmak ve reyting yapmak ki genellikle sonuç başarılı olur.

İtalya’da en uzun süreli hükümet kurmuş başbakan Berlusconi’nin de Patrizia D’Addario ve genç dansöz Karima El Mahroug ile aşk geceleri düzenlemesi ve çocuk yaşta kızlarla ilişkisi hakkında haberler çıktı. Bu haberlerin üstüne Berlusconi de sosyal linç maruz kaldı ve toplumun büyük kısmı tarafınca kınandı (URL-7).

Genellikle, başkalarının hayatlarına bilip bilmeden müdahaleler etmeyi seven insanlar dedikodu için verimli ortam bulunca bunu memnuniyetle yaymaya çalışırlar. Maalesef bu durum o kadar derinlik kazanmış ki, günümüz demokratik ve büyük ülkelerde politikanın belirlenmesinde dedikodu da rol oynamaya başlamıştır. Yakın geçmişte ABD'deki seçimler için "Cambridge Analytica" şirketinin (URL-8) teşebbüsü ile Hillary Clinton aleyhine propoganda kampanyası düzenlendiği ki büyük ihtimal, seçimin sonuçlarını etkilemiştir. Bu tür işlerin kökünde toplum psikolojisini, halkın nabzını, neyi sevip neyi sevmediğini doğru hesaplamak ve bunları göz önünde bulundurmamak kimi hedef vardır. Bu, hem de toplumun belirli olaylara topluca verdiği tepkinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Televizyonda dedikodu

İnternetin topluca kullanımına kadar toplumsal gıybet için televizyon gerekli zemini oluşturmaktadır. Burada meşhurların hayatı ve davranışları, polemikler, yeni şarkı ve filmler, yabancı ülkelerin, rakiplerin yetersizlikleri tartışılır ve değerlendirilirdi. Günümüzde bu tür negatif haber ve dedikodular internette daha geniş alanda yayılsa da televizyon da hala toplumsal dedikodunun oluşmasına gerekli ortamı sağlamakta; çıkan günlük politik dedikodular televizyonun "sevimli" konuları arasında yer almaktadır. Magazin gazeteleri (sarı medya) dedikodu çıkarmakla ve yaymakla meşguldür.

Günlük politik haberler ve dedikodu

Günlük politik haberler politikacıların demeçlerinin tartışılmasından ibarettir. Politikacı ülke ehemmiyetli bir demeç verdiği zaman pazar çalışanından doktor, mimar vs. herkes konuyu ne kadar anlayıp anlamamasını umursamadan konunun uzmanı edası ile politikacının yanışını gösterir, onu kınar, itham eder. Elbette, politikacıların ekserinin dedikleri ile yaptıklarında belirli bir yanlış yapıyor ki haberi, dedikoduyu yayanlar bu noksanları biraz süsler günlük dedikodu yapıp güçlü silah gibi kullanırlar. Bazen politikacılar mevcut duruma başka kılıf uydurup kendi lehlerine çevirebilirler. Fakat "politikacılar ülkeyi dedikodu ile yönetirler" fikri kesinlikle doğru olmaz. Ama bu da bir gerçektir ki politikacılar bazen toplumun hassas olduğu konularda yanıltıcı adımlar atarak, ("siyaset yaparak") toplumda kendilerine PR yapmaya çalışırlar. Yine malum gerçek ki dedikodu politikaya ve politikacıya her zaman hayır vermez, zarar verdiği durumlar da az değildir. Politikacı hakkında çıkmış dedikodu bazı ülkelerin iktidarının değiştirilmesine bile yol açabilir.

Magazin dünyasında dedikodu

Politik dedikodu yapmak toplum insanını ne kadar “entel” hissettirse de aktristlerin, magazincilerin hayatını tartışırken pek gurur hissedilmez. Fakat sanatçıların dedikodusu yaygındır. Onların farklı hayat tarzı yaşamaları ve özgür ruhlu olmaları toplum içinde tartışılmalarına yol açar. Giyim kuşamlarından söylediklerine kadar her şey tartışmaya açılır. Sade insanların aksine magazin dünyası “reklamın iyisi kötüsü olmaz” deyip bu tarz dedikoduyu kendi lehlerine çevirirler.

Sosyal Medya ve Dedikodu

İnternetin yaşının az olmasına rağmen hayatımızda çok ciddi bir yer kaplamaktadır. Günlük iş hayatında, hatta sevgi ve ilişkilerin kurulmasında sosyal medyaların rolü hızla çoğalmaktadır. Bunun yanı sıra internet dedikodu için de verimli ortam sağlar. Sosyal medyadan insanların özel hayatına ait bilgiler daha rahat alınır, müdahale edilir, tartışılır. İnternet ve daha geniş anlamda medyanın çıkardığı dedikodu *büyük rakamlar* (big data) ile alakalıdır. Dedikoduların medyada çeşitliği ve sınırsızca yayılması bilgisayar halkbilimi ve çok büyük bilgi bazının kullanılmasına yol açar.

Toplumsal Linç

Toplumsal linç sosyal medyada dedikodunun en çağdaş ve en keskin şeklidir. Herhangi bir konuda yeterli bilgi yazılmamasına rağmen sanki olayı kendi gözleri ile görmüş, ispatlamış gibi yorum yapar, kınar, suçlar, çoğu zaman ise aşağılar, manen mahvetmeye çalışırlar. Bunlar toplumsal lincin en karakteristik özellikleridir. Yakın geçmişte Azerbaycan’da yaşanmış “şortlu kız” spekülasyonu buna en güzel örneklerdendir. Metroda şort giydiği için edepsiz kabul edilen bir kız bir diğer erkek yolcu tarafından “uyarı” almış ve kız sinirlenip ortalığı ayağa kaldırmış, bunun üzerine trendeki diğer yolcular da “aşağılayıcı ikaz” yapınca kızın sınırları iyice bozulmuş ve daha çok sorun çıkarmıştır. Yaşanmış olay hakkında ise fikirler çeşitlidir. Toplumun en aydın tabakasının bile bazı üyeleri olayı tek taraflı değerlendirerek olayda sadece kızın suçlamış, meseleyi sırf giyim açısından değerlendirmiş ve kınama yorumları yapmaktan çekinmemişlerdi (URL-9).

Dezenformasyonlar

Dezenformasyon dedikodunun gayri resmi hukuki halidir. Dezenformasyon bazı durumlarda dezo – yalan, doğru olmayan bilgi demek. Bazen de olmuş olay gereğinden fazla, tahrif edilerek, hiçbir kaynağa dayanmadan yapılır. Esasen reyting yapabilecek, geçici olarak gururlarını okşayacak, egolarını tatmin edecek haberler uydururlar. Dedikoduyu dinleyip kabul

eden şahıs duyduğu sıcak haberden, gıybetten memnun kaldığı için haberi araştırmaya meyletmez. Böylelikle dezo hızla yayılır. Mesela, 2016 yılı Nisan'ın 1'ni 2'sine bağlayan geceden itibaren bir süre Azerbaycan ve Ermenistan orduları arasında gerçekleşmiş savaş zamanı bazı profesyonel olmayan ve reyting yapmaya çalışılan haber siteleri dezenformasyon yaymaktan çekinmemişlerdi (URL-10).

İnterpretasyonlar

Dedikodu ayrıca bilginin (veya metnin) değiştirilerek bilerek yanlış verilmesidir. Burada aslında bilgi alışverişinin direkt değil de dolambaçlı yoldan verilmesi söz konusudur. Halkbiliminde bazı meşhur imgeler var ki (Dede Korkut, Köroğlu, Nasreddin Hoca) dijital alemde geleneksel metinlerde mevcut, ama bunun yanı sıra yeni metinlerin de onların ayağına yazılmasına ortam teşkil eder. Yahut, internet kullanıcıları bazı meşhur sözleri ve atasözleri üzerinde imitasyon yaparak interpretasyon halinde sadece halkbiliminde değil de bilim ve irfan alanında meşhur bazı imgelerin (Nyuton, Aynştayn, Hitler, Mevlane, Muhammet peygamber vs.) dilinden yazmaya çekinmezler. Adını zikrettiğimiz imgelerin de interpretasyonlarını yapmaktan çekinmemişler. Adını yazdıklarımız içinde “interpretasyona en çok maruz kalanı ise Albert Aynştayn. “Aynştayn halkbilimi” makalesini yazan Stefan Wnick’in de belirttiği üzere Aynştayn’ın kelimeleri değiştirilmiş şekilde internette her yerde - blog, alıntı siteleri, “mem”ler gibi bilinen şekillerde de rastlanır (URL-11). Örnek olarak diyelim ki, Azerbaycan’da meşhur “uzak gohumdansa yakın komşu yahşıdır”⁸ atasözü internette Aynştayn’ın dili ile interpretasyona uğrayarak “uzak akrabalarımın resimlerine layık olan dostlarım iyidir” şekline düşmüş. Yahut “Mart’ın 7’si köye gidiyorum, yasım var” ifadesinin yine de Aynştayn’ın ayağına yazılmasını sebebi “8 mart kadınlar günü”nde hediye almanın dehşetini dünyaca meşhur alimin dili ile ifade ederek durumun zorluğundan “çıkış yolu” bulma çabasıdır. Mevlana’nın kelimeleri de internette interpretasyona maruz kalmaktadır. Örneğin: “ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol” ifadesi değiştirilerek “ya olduğun gibi ol, ya da gözüme gözükmeye” şekline dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra atasözleri ve deyimler de parodik tefsirde verilir ki bu zaman halkbilimin geleneksel türü yeni tür üretir. Aslında ata sözlerinin bu şekilde değişime maruz kalması daha 19. yy’da yayımlanmaya başlamış “Molla Nesreddin” dergisinde de karşımıza çıkmaktadır. Çünkü derginin *Gamış* imzalı yazarı atasözlerini değiştirerek derginin ruhuna uygun şekilde sokmuştur. Mesela, “Müsürman bildiğin yapar, çak-çak baş ağrıtır”⁹, “Müsürman her

⁸ Uzak akrabadan yakın komşu iyidir

⁹ Ata sözünün orijinali “Deyirman bildiyini eder, çak-çak baş ağrıdar”

hasiyetini deyişse de pahıllığını deyişmez” (Molla Nesreddin 2008: 128) İnternette değişime uğrayan atasözlerine göz atalım. Örneğın, “dostunu söyle kim olduğunu deyim” atasözü “müellimini söyle, kaç alacağımı deyim” şeklinde değiştirilmiş, “bülbülü altın kafese koymuşlar, vatan demiş ağlamış” atasözünü “öğrenciği altından sınıfa koymuşlar, teneffüs diye zırlamış” şekline salmışlar. Güvenç (2014: 42) haklı şekilde ata sözlerinin, özellikle öğrenci hayatı ile konulara uygun değiştirilmesi sık rastlanan paylaşımlar sırasında olduğunu belirtmektedir. Demek ki ata sözlerinin dezolara dönüşmesinde başlıca rol öğrenci ve talebelere aittir. Seçkin, (2017: 26) değişen yaşam şeklinin kollektif düşünceyi etkilediğini bunun sonucunda insanların özellikle de gençlerin hayatı maddiyat üzerinden değerlendirmeğe başladığını yazar. Bu süreç dijital alemde ata sözlerinin değiştirilerek yayılmasına ve yeni iletişim imkanı gibi değerlendirilmesine zemin oluşturmuştur. Atasözleri gibi kabul edilen kalıp sözler ümoristik üslup ve eğlence maksatlı oluşturulmanın yanı sıra komünikasyon, iletişim ehemiyeti taşıdığı toplumun hayatı idrak etmesi ve biraz da eleştiri yapma becerisini de yansıtmaları bakımından önemlidir. İnternette her gün atasözü ve durumların, hatta rivayet ve fıkraların yüzlerce interpretasyonuna rastlarız ve bunun dedikodunun başka bir şekli olduğunun farkına varmadan sadece eğlence amaçlı kullanırız.

İslam’da Dedikodu

İslam’da da diğer dinlerde olduğu gibi, gıybet kötü davranış olarak kabul edilir. En güzel dini ahlak örneklerinden biri gibi “gıybitsiz ağıza sahip olmak” anlayışı mevcut. Dini zeminde gıybet hakkında iki kaynaktan bilgi alabiliriz. Onlardan biri Kur’an-ı Kerim diğeri ise hadislerdir. Öncelikle Kur’an-ı Kerim’de gıybet hakkında yazılanlara gözatalım.

Dedikoduya kötü yaklaşım Kur’an-ı Kerim’de şöyle görünmekte: Hücuret Suresi’nde zann ile davranmanın, emin olmadan konuşmanın cezasının ağır olacağından bahsedilir (26: 36). İsra suresi 36, Kaf suresi 18, Kasas Suresi 55, Mükmin Suresi 13’de insanın kulak, göz ve ağıza sahip çıkması, onlarla günah işlememesi emredilir. Enam Suresi 68-de ise açık şekilde dedikodu etmenin ne kadar yanlış davranış olduğu gösterilmiştir: “(Ya Resulum!) Ayelerimize kinaye edenleri gördüğün zaman onlar sohbeti ağiştirinceyedek onlara yüz çevir. Eğer şeytan (bu yasak emrini) sana unutturursa, hatırladıktan sonra o zalim aşiret ile beraber olma”(Kur’an-ı Kerim, 2006: 7-68). Aynı ayet Türkiye Türkçesi’ne çevrilmiş Kur’an-ı Kerim’de ise şöyle yazılır: “Ayelerimiz hakkında dedikoduya alude olanları gördüğün vakit başka bir söz deyinçeğe kadar onlardan yüz dönder, uzaklaş. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler ile birlikte oturma”(Kur’an-ı Kerim, 2011: 7-68). Yusuf Suresi 31 ve 32’de ise meşhur Yusuf ve Züleyha miti hakkında gıybetin Züleyha tarafından nasıl açıklandığı

gösterilir. Surede açıkca insanlara görmeden, bilmeden gıybet etmenin çok yanlış olduğu fikri telkin edilir (12:31,32).

İslam'da dedikoduya karşı kötü tavır sadece Kur'an-ı Kerim'de değil, hadislerde de gösterilmiştir. Ebû Hüreyre radiyallahu'nun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sohbetinde (Ebû Davud URL-12]), Edeb 35; Tirmizî, Birr 23) gıybet noksanın konuşulması olarak kabul edilir. Yani şişirme yapmadan söylenen bazı haberler de gıybet sayılır (konuşulması uygun görülmeyen haber gibi).

Hadislerde dedikodu yapanların nasıl ve ne ile cezalandırılacakları ise Ebu Berze'nin (r.a) Resulullah (s.a.v) ile sohbetinde (Ebu Davud, Edeb, 35/4880; Tirmizî, Birr, 85/2032); Aişe radiyallahu anha'nın Resulullah (s.a.v) ile sohbetinde (Ebu Davud, Edeb 35; Tirmizî, Kiyamet 51) gösterilir. Hadislerde görüldüğü gibi bir insanın hakkında konuşulup konuşulmaması önemli değildir. İnsan şahsi ahlakını koruyarak başkası hakkında onun hoşlanmayacağı fikirleri dile getirmemeli, üstelik bu konuda hiç düşünülmemelidir. Çünkü düşünce bir müddet sonra dil ile ifade ediliyor.

Kanunda Dedikodu

Dedikodu toplumsal olay olduğu ve şahısların haysiyet ve şerefini alçaltarak hukuklarına saygı duyulmadığı için kanunlarda uygun cezalar mevcuttur. Yazılı ve sözlü şekilde yayılmış dedikodu iftira özellikli ise dedikodu sahibini özür dilemeye mecbur etmek ya da ona mahkeme yolu ile ceza verdimek yolu seçilir. Toplum ve kanunlar şahısların şeref ve liyakatine söz edilmesi ve iftira atılmasının karşısının alınması zemininde yasaklar koymalı. AR CM¹⁰ 147. maddesinin 1. ve 2. fıkraları şahısın şeref ve liyakatini lekeleyen veya onun imajını zedeleyici bilgileri sözlü veya yazılı biçimde topluma yayan kimse 100 manat ila 500 manat civarında ceza, yahut 240 saate kadar zorunlu çalışma ya da bir seneye kadar islah işleri, yahut altı aya kadar hapis cezası kesilir (Azerbaycan Respublikası..., 2017:64). Bunun yanı sıra, 148. ve 148-1. maddelerinde toplumda ve internette atılan iftiraların bedeli olarak bir seneliğine hapis veya üç yüz-bin manat civarında ceza ya da iki yüz kırk saatten dört yüz seksen saate kadar mecburi kamusal çalışma cezaları verilmektedir (Azerbaycan Respublikası 2017: 65). Görüldüğü üzere dedikodunun kanundaki cezası para cezasından başlayıp özgürlükten mahrum etmeğe kadar gitmektedir. Burada elbette dedikodunun şahıs üzerindeki etkisi ona verdiği zarar hesaplanmalıdır.

¹⁰ Azerbaycan Respublikası Cinayet Mecellesi Türkiye Türkçesi Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu

Kanunvericilikteki cezalara rağmen hala internet aracılığı ile pek çok şekilde yayılan aşığılamaların, nüfuza hanel getiren dedikoduların engellenmesinde kanun çoğı zaman güçsüz ve bazen aciz kalıyor.

Sonuç

Dedikodu ister sosyal, ister psikolojik, ister dinî, isterse de enformasyon özellikli olsun, herkesi çok yakından ilgilendiren olaydır. Yani toplumun her bir ferdi dedikodu aktının üç tarafından (konuşan – A, dinleyen – B, hakkında konuşulan – C) biri olacaktır. Dedikoduyu şekil ve içerik bakımından halkbilim türü gibi öğrenmemiz önemlidir. Günümüze değin tür gibi öğrenilmese de çeşitli alan uzmanları tarafınca ve sosyal medyadan zengin materyeller derlenmiştir. Bu materyaller dedikoduyu halkbilimi gibi izah etmemize ve araştırmamıza yardımcı vasıtalarlardır. Dedikodu halkbilim türü olarak kabul edilmelidir. Eğer tür normatif, sınırları belirlenmiş “kanunlar toplusu” ise ya da tür ortak özelliklere malik aynı veya benzer (birbirine çok yakın) kalıp ifade içerik, şekil ve modelde yazılmış metinlerin grup halinde birleşmesi demekse ve türsüz metnin varlığının kabul edilemez olduğunu gözönünde bulundurursak, o zaman dedikodu halkbilim türüdür. Buna hem de metnin şeklinin sabit kalarak içeriğinin sıkça değışmesi ile varyantlılığının çoğalmasını da sebep gösterebiliriz. Dedikodunun sosyolojik tarafları aslında toplumun ilgisinden ortaya çıkmıştır. Toplumun ilgisi, kınaması, takdiri, yani tavrı dedikoduyu sosyal açıdan oluşturmaktadır. Dedikodunun psikolojik tarafları aslında üç tarafın (konuşan – A, dinleyen – B, hakkında konuşulan – C) ortaklığı ve taraflardan birinin diğerine hayranlık, hasetlik, hayırseverlik gibi duygular beslemesinden ileri gelen durumdur.

Dedikodunun geleneksel durumu esasen mimiklerde, jestlerde metin kalıplarında görünmektedir. Oluşması ve yayılması için esasen akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, sosyal ilişkiler, halkbilim metinleri, romanlar vb.nin olması gerekli. Nyuslor (newslore) esasen, günlük olaylar hakkında hiçbir bilgi edinmeden yorumlamak ve bu yüzden de bazen gerçeğinin nasıl olduğunu anlamakta çok zorluk çektiğimiz halkbilim metinleridir. Nyuslor’un yayılmasında en büyük rol medyaya düşer. Dedikodu basın, TV ve medyada da geniş yayılmak imkanı elde eder. Bu da başlıca olarak politikacı, magazinci bazen de işadamlarının işine yarar. Dedikodunun sosyal medyada çıkması ve yayılması için elverişli ortam mevcut olduğundan linç kampanyaları, dezenformasyonlar, interpretasyonlar şeklinde kendini gösterebilir. Dedikodu İslam’da daha çok vicdani özellik taşısa da kanunda cezası çok net gösterilmiştir.

Kaynakça

ABDULLAYEV B. vd. (2005). Klassik Azerbaycan Edebiyyatında işlenen ereb-fars menşeli sözlerin lüğeti. İki cildde, 2. cilt. Düzenleyen:.. Bakı: Şerg-Gerb.

- ALTUNTAŞ vd. (2011). *Kur'an-ı Kerim meali*. Ankara:Kaynak Eserler.
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi* (2017). Sekizinci bölme. Bakı:Hüquq Edebiyatı Neşriyatı.
- BAUMEISTER, F. Roy vd. (2004). Gossip as Cultural Learning, *Review of General Psychology*, Vol. 8, No. 2, 111–121.
- BÜNYADOV, Z. ve V.Memmedeliyev. (2006). Gurani-Kerim meali. Tercüme.
- CENGİZ Alim Koray (2017). Bir Yerli Olma Bağlamında Dedikodu, Söylentiler ve Antakyalılık. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı 51, Ağustos, s.311-327.
- DERRIDA, Jacques (1980). “The Law of Genre”. *Critical Inquiry*. Vol. 7, No. 1. On Narrative. 55-81.
- DiFONZO, Nicolas ve P. Bordia, (2007). Rumor, gossip and urban legends. *Diogenes*, 54(1), 19-35.
- DUFF, David (2000a). “Ireneusz Opacki - Royal Genres”, *Modern Genre Theory*, New York: Longman, 124.
- DUFF, David (2000b). “Alastair Fowler-Transformations of Genre”, *Modern Genre Theory*, New York: Longman, 232.
- FOSTER, K. Eva (2004). 'Research on Gossip: Taxonomy, Methods, and Future Directions', *Review of General Psychology* 8: 78-99.
- FRANK, Russell. (2004). “When the Going Gets Tough, the Tough Go Photoshopping: September 11 and the Newslore of vengeance and victimization.” *New Media & Society* 6.5:633-58.
- FÜZULİ, Mehmed (2005).Eserleri. 2.cild. Bakı:Şerg-Gerb.
- GAZANFARGIZI Aynur. Rehile Gurbanova ile söyleşi. Söyleşi yazarın 2011 Gedebe' de alan çalışması zamanı yapılmış. Özel arşivde kayıtlı.
- GORBATOV, Dmitriy (2005). Spletni i slikhi: psikhologičeskaya priroda različiy // Voprosı razvitiya professionalnovo samopoznaniya studentov-psikhologov: *Voronej:makaleler toplusu*. S.109–118.
- GLUCKMAN, Max (1963). Gossip and scandal. *Current Anthropology*.Vol.4. No3, pp. 307-316.
- GULİYEV Hikmet (2018). *Virtual mühitde halkbilim:enene ve kommunikasiya*. Bakı:Sabah.
- GÜLÜM, Ç. Erol (2018). “Dijital iletişim teknolojileri aracılı bir halkbilimik deneyim alanı olarak sanal ortam.” // *Millî Folklor*, Sayı 119. 2018 URL://www.millifolklor.com/
- GÜVENÇ, Ö. Alpay (2014). “İnternet halkbilimi üzerine önerilen bir terim: e-halkbilim”. // *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 18(2).
- Kitabi Dede Korkut Ensiklopediyası (KDKE)*. (2000). Bakı:Yeni Neşrler Evi
- Literaturniy ensiklopedičeskiy slovar*. (1986). Moskva: Sovetskaya ensiklopediya.
- İMANOV M. vd. (2016). Gedebe folklor örnekleri (2016). Düzenl: Bakı:Elm ve tehsil.
- MEHERREMLİ, Gulu ve Şahane Ehmedova (2018). *Meseller, deyimler. Etimoloji lüğət*. Bakı:Altun kitab,
- MİR AHMEDOV, Aziz (1998). *Ensiklopedik lüğət: Edebiyatşünaslık*. Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” Neşriyyat Poligrafiya birliyi.
- (y.y.).*Molla Nesreddin*. (2008) 8 cildde, (1906-1931). 4. cild, 1911-1914 yılları, Bakı:Çınarçap.
- NOON, Mike. ve Rick Delbridge (1993). 'News from Behind My Hand: Gossip in Organizations', *OrganizationStudies* 14: 23-36.
- NOWAK Martin ve Karl Sigmund (2005). “Evolution of indirect reciprocity”. *Nature*. Oct 27;437(7063): 1291-8
- NOWAK Martin ve Karl Sigmund (1998). “Evolution of indirect reciprocity by image scoring”. *Nature*. June 11;393 (6685):573-7
- ONG, Walter (2002). *Orality and literacy*. New York: Taylor & Francis e-Library
- ORUCOV, E. vd. (1966). Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti. CI, Bakı: Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- PAINE, Robert (1967). What is Gossip About? An Alternative Hypothesis, *Man, New Series*,Vol. 2, No.2,278-285.

PANCHANATHAN, Karthik ve Robert Boyd (2003). "A tale of two defectors: the importance of standing for evolution of indirect reciprocity". *Journal of Theoretical Biology*. Sep 7;224(1):115-26.

ROBIN, Ian vd. (1997). "Human conversational behavior"Q. *Human nature* September, Volume 8, Issue 3, pp 231–246.

SCOTT, James (2014). Tahakküm ve Direniş Sanatları-Gizli Senaryolar, 2. Basım, Çev. AlevTürker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SEÇKİN, Pelin (2017). "Toplumsal yapıdaki değişimin göstergesi: Anti-atasözleri"// *Milli folklor*. Sayı 113.

SOMMERFELD, Ralf. D. vd. (2007). Gossip as an alternative for direct observation in games of indirect reciprocity.104(44), 17435-17440.

SULS, M. Jerry. (1977). 'Gossip as Social Comparison', *Journal of Communication* 27: 164-8.;

WERT, R. Sarah ve Peter Salovey (2004). 'A Social Comparison Account of Gossip', *Review of General Psychology* 8:122-37.

WESTACOTTA, Emrys (2000). "The Arts on Saturday". *International Journal of Applied Philosophy* 14 (1):65-90

WESTACOTT, Emrys (2012). The Virtues of Our Vices a Modest Defense of Gossip, Rudeness, and other bad habits. Princeton University Press, New Jersey. pp. 2012 – 293.

İnternet Bağlantıları:

URL-1: <https://www.dictionary.com/browse/gossip> (E.T.: 29.04.2020).

URL-2: www.gittimgezdimgordum.com/vermesen-de-verdi-derler/ (E.T. 20.09.2014).

URL-3: <https://www.haberturk.com/polemik/haber/659693-kadinlar-gunde-kac-saat-dedikodu-yapiyor> (E.T.: 29.04.2020).

URL-4: www.hurriyet.com.tr/gundem/kaset-komplosu-deniz-baykali-boyle-izlemisler-40335828 (E.T.: 29.04.2020).

URL-6: <https://www.google.com/amp/s/abcnews.go.com/amp/Politics/list-trumps-accusers-allegations-sexual-misconduct/story%3fid=51956410> (E.T.: 29.04.2020).

URL-7: [:edition.cnn.com/2011/WORLD/europe/08/23/berlusconi.sex.scandal.explained/index.html](http://edition.cnn.com/2011/WORLD/europe/08/23/berlusconi.sex.scandal.explained/index.html). (E.T.: 29.04.2020).

URL-8: <https://www.haberturk.com/facebook-skandali-buyuyor-trump-in-secilmesinde-onemli-rol-oynadik-1884885> (E.T.: 29.04.2020).

URL-9: <https://1news.az/az/news/baki-metrosunda-qalmaqal-qisa-sortikli-qiz-davaya-sebeb- oldu-video>.

URL-10: <https://www.xezerxeber.az/G%C3%BCnd%C9%99m/154236.html> (29.04.2020).

URL-11: <https://blogs.loc.gov/folklife/2013/12/einsteins-folklore/> (29.04.2020).

URL-12: https://ia802507.us.archive.org/17/items/EBUDAVUD_201405/EBU%20DAVUD.pdf